
ПІДСУМКИ

Українсько-російські стосунки, описані в цій книзі, мали вирішальний вплив на становлення обох народів, формували в тій чи іншій мірі їх модерні біографії, встановлювали ступінь взаємозалежності, яка змінювалась у широкому діапазоні від цілковитого відчуження до майже повної тотожності й назад у зворотному напрямку, творили ґрунт для національної самоідентифікації як росіян, так і українців. Безумовно, Переяславська угода 1654 р. тут мала вирішальне значення, бо саме вона круто повернула розвиток обох народів, витворила для них на кілька століть спільне історичне буття, яке невдовзі після угоди набуло форми імперської держави. Вона до певного моменту будувалась спільними зусиллями і росіян, і українців вражає уяву своєю відродженою з небуття візантійською пишнотою, але в нових історичних умовах, коли на зміну становому суспільству прийшли нові національні форми його організації, виявилася малопридатною для спільної експлуатації спорудою, яку довелося перебудувати в 1917—1922 рр., а зрештою демонтувати 1991 р.

Повертаючись до Переяславської угоди, відзначимо, що за 350 років, які пробігли з моменту її підписання, вона цілком втратила реальні обриси, а натомість набула величезної кількості визначень, оцінок і характеристик, сформульованих насамперед політиками та ідеологами пізніших епох для легітимації своїх власних дій, тоді як безпосередні творці угоди ніколи не надавали їй якогось особливого провіденціалістського значення. Як показано в книзі, Б. Хмельницький ніколи не бачив у Переяславі завершення своєї історичної місії, для нього це був лише етап, за яким відкривалися нові горизонти діяльності, до того ж далекі від суголосності з досягнутими 1654 р. домовленостями. Вже 1656 р. Козацька і Московська держави дотримувались протилежних зовнішньополітичних орієнтацій, а 1659 р. справа повернулася розривом угод та Конотопською битвою. Реальне входження України до складу Російської імперії було лише прикрашене фльором Переяслава, а насправді вилилося у довготривалий болючий і суперечливий процес поглинання окремих територій України чи принаймні того, що пізніше стало асоціюватися з цією назвою.

Руйнуючи гетьманат, ліквідовуючи Запорозьку Січ, приєднуючи Правобережжя, Росія стверджувалась як імперія, вдовольняла свої експансіоністські амбіції, виростала в європейську потугу. Проте справа не обмежувалася лише територіальними надбаннями, не

менш важливим виявилось й ідеологічне обґрунтування європейськості імперії через засвоєння історичної спадщини Київської Русі. Воно мало для українців ряд суттєвих наслідків. Якщо у XVII—XVIII ст. вони сприймалися росіянами як цілком окремий козацький народ, то після того, як старокиївська спадщина була ідеологічно та історіографічно засвоєна російською стороною, українці-малоросіяни потрапили у спільну колицю і стали одним з відгалужень єдиного російського народу.

В другій половині XIX ст. навіть виник адміністративний проєкт великої російської нації, яка повинна була об'єднати великоросіян, малоросіян та білорусів. З цією метою були задіяні адміністративні ресурси держави, спрямовані на русифікацію України та гальмування вільного розвитку української культури.

Як це часто буває, саме ці адміністративні перепони стали своєрідними каталізаторами розвитку українського національного руху, формування власних українських проєктів національного розвитку, в яких був використаний ресурс Східної Галичини, захищеної від царських адміністративних утисків австрійським державним кордоном. Перетворення Галичини у своєрідний український П'ємонт, взаємовпливи наддніпрянської та галицької інтелігенції, маневрування силами цієї інтелігенції склали основу українського проєкту, сприяли його політизації та виробленню ідеології українського націоналізму. Проте українці ще тривалий час перебували в стані подвійної лояльності. Долаючи імперську залежність, вони потрапляли під вплив російської культури XIX ст. і особливо під вплив російського революційного руху як своєрідного вияву субкультури інтелігенції. Наслідком цієї залежності стала ідеологія федералізму та національно-територіальної автономії, якої українські політичні лідери позбавилися лише в період революційних подій 1917—1920 рр.

Як і український, російський націоналізм з'явився з деяким запізненням у порівнянні із західноєвропейськими націоналізмами, тому на період вирішальних потрясінь імперії, які сталися наприкінці Першої світової війни і обернулися падінням династії Романових, він виявився, з одного боку, занадто кволим, щоб скомунікувати більшість російського суспільства під своїми знаменами, а з іншого — надзвичайно ортодоксальним, щоб знайти спільну мову з націоналізмами сусідніх народів для творення спільного антибільшовицького фронту. Це фактично й стало вирішальною обставиною приходу до влади більшовиків, які у переломний, вирішальний момент громадської війни пішли на поступки в національному питанні. В результаті їх реалізації з'явилась українська квазідержава — республіка УСРР. Але про неї — в наступній книжці цього трьохтомного проєкту.